

Kárpátalja Kollégium
Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung Kollégium -

**Antológia Kiadó
Lakitelek, 2018**

A könyv megjelenését az
Alapítvány a Kelet- és Közép-Európai Kutatásért és Képzésért támogatta.

Szerkesztette:
Molnár Eleonóra és Espán Margaréta

Olvasószerkesztő:
dr. Sütő Linda

A film a Népf iskola Alapítvány Stúdiójában készült

Szerkesztő:
Belicza András

Borítóterv:
Illés Zoltán

*A borítón látható fotók a Kárpátalja Kincsei
művészeti fotósorozat részei, készítette:*

Perl János

Tördelés:
Kvaszta József

Korrektúra:
Hutterer Éva és Agócs Sándor

© A Kollégium résztvevői,
a könyv szerkesztői, 2018

ISBN: 978 615 5862 18 2

KIADÓ: ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft
Tel.: 76/549-045, e-mail: antologia@nepfolakitelek.hu

Tördelés/Nyomdai előkészítés: Kvaszta József
Tel: +36 20 991-42-86, e-mail: kvaszta@jozsef.net

Tartalom

Lezsák Sándor: Bevezet	7
Molnár Eleonóra: A Kárpátaljai Kollégium szerepe a kárpátaljai értékfeltárásban	9
I. Települések, értékek, érték rz k	
A Ung Kollégium - Ungvári járás.....	15
Császlóc	15
Gálóc	21
Ketergény.....	33
Kisdobrony.....	39
Kisszelmenc	55
Koncháza.....	61
Szürte	65
Téglás	77
A Ung Kollégium - Munkácsi járás.....	87
Barkaszó	87
Beregrákos	103
Csongor	107
Dercen	115
Fornos	123
Izsnyéte	129
Szernye.....	139
B Bereg Kollégium - Beregszászi járás.....	145
Bátyú.....	145
Bene	155
Beregsom.....	167
Borzsova	175
Bótrágy.....	181

Gát	189
Harangláb	195
Nagybakos, Kisbakos és Újbátyú	199
Nagymuzsaly	209
Rafajnaújfalu	215
© Ugocea Kollégium - Nagysz 1 si járás Kiemelked kárpátaljai értékek Ugocsában <i>dr. Kész Margit, dr. Kész Barnabás</i>	225
© Máramaros Kollégium - Fels -Tisza-vidék <i>Dr. Horváth Teréz, Loksa Gábor, Halász Gergely, Victor Sára, Virág Erik</i>	
Aknaszlatina	245
Gyertyánliget	249
Huszt	253
K rösmez	257
Nagybocskó	261
Rahó	265
Técs	271
Visk	275
II. Tanulmányok	
<u>Az örökségturizmus helye és jelent sége Kárpátalja idegenforgalmában</u> <i>Dr. Berghauer Sándor - Dr. Fodor Gyula</i>	291
Kárpátalja természeti viszonyai, különös tekintettel az alföldi részre <i>dr. Molnár József</i>	299
Kárpátalja népessége, különös tekintettel a magyarságra <i>dr. Molnár József</i>	305
A Kárpátalja Kollégium résztvev i	311
Képmelléklet	324

Az örökségturizmus helye és jelentősége Kárpátalja idegenforgalmában

Dr. Berghauer Sándor - Dr. Fodor Gyula

Bevezetés

Kárpátaljára, mint térségre napjainkban sokféleképpen tekinthetünk. Egyeseknek a festői táj, másoknak a rossz állapotú úthálózat, megint másoknak a tradíciók, a hagyományos életvitel vagy éppen a periféria jut eszébe a megyéről. Turisztikai szempontból Kárpátalját legegyszerűbben úgy kezelni, mint egy változatos adottságokkal rendelkező turisztikai desztinációt, melynek vonzóereje, idegenforgalmi értékei sok esetben potenciális, vagy csak részben hasznosított formában léteznek.

Idegenforgalmi szempontból Kárpátaljára jól illik a „változatos” vagy „sokszínű” jelző, hiszen kulturális, etnikai, vallási és természeti sokszínűsége egyaránt adott. Földrajzi fekvése és domborzati adottságai esetében elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy a terület 80%-a alacsony- és középmagas hegyvidék. Ez, valamint a gazdasági központoktól való nagy távolsága régóta fogva sajátos életteret, kulturális közeget teremtett. A terület ennek köszönhetően sikeresen konzerválta korábbi társadalmi atmoszféráját, megőrizte helyi hagyományait és kulturális elemeit.

Hasonlóan fontos a változatos nemzetiségi összetételével, hiszen Kárpátalja köztudottan soknemzetiségű terület, több mint száz etnikumnak adva otthont. A lakosság többségét az ukránok képezik (80,5%), míg a megye legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbsége a magyar (12,1%). Jelentős továbbá a román (2,6%), az orosz (2,5%) és a roma (1,1%) lakosság aránya, valamint kisebb létszámban jelen vannak más nemzetiségek is (szlovákok, lengyelek, németek), de a képet tovább színesíti az ukrán-ruszin lakosság különböző néprajzi elemeinek jelenléte is.

A megye turizmusában kiemelt szerepet tölt be a vallási sokszínűség. Kárpátalja legbefolyásosabb vallási felekezete a görögkeleti (más néven ortodox vagy pravoszláv), a hívek száma 700 ezerre tehető. A görögkatolikus egyház híveinek száma 220 ezer fő, és köreikben az ukránok vannak többségben. Kárpátalján „magyar vallásként” tartják számon a reformátust, amelyet megközelítőleg 77 ezren gyakorolnak. A római katolikus vallás híveinek száma 40 ezer fő felett van. A kisebb felekezetek számára nem kitérve is megállapítható,

hogy a terület változatos vallási összetétele az egyes vallási felekezetek sajátosságos, Kárpátaljára jellemző kulturális és építészeti hagyatékát figyelembe véve, számottevő értéket képvisel (Molnár J. 2009; Berghauer S. - Fodor Gy., 2014).

A fentiekben vázolt sokszínűség és változatosság jól érvényesül a megye örökségturizmusában is. Jelen tanulmány e turisztikai válfaj helyi sajátosságaiba nyújt betekintést, elsősorban az épített örökség elemeire helyezve a hangsúlyt. Ennek megfelelően azokra az értékekre fókuszál, amelyeket a helyi közösség megérdemesnek tart, az ide látogató turisták pedig elsősorban a szerezni szeretettel keresnek fel.

Az örökségturizmus fontosabb kínálati elemei Kárpátalján

Az örökségturizmus tartalmi elemeiként bemutatandó létesítmények, épületek, muzeális értékek turisztikai vonzerként vagy attrakcióként való értelmezése sajátos kérdés. Hogyan állapítható meg, hogy mi az, ami idegenforgalmi szempontból értékes, vonzó? Az idegenforgalomban „az a vonzer, ami a turistát arra ösztönzi, hogy az adott helyre látogasson”, ott tartózkodjon, és turisztikai szolgáltatásokat vegyen igénybe (Michalkó G. 2004, 80. old.) E megfogalmazás kizárja a helyi érték fogalmát, hiszen helyben, lakókörnyezetében senki sem lehet turista. A turizmusban központi elemekként mindenképpen olyan vonzerket kell keresnünk, bemutatnunk, amelyek a helyi értékeken túlmutatnak, egyetemesebb jellegűek. A helyi értékek ismeretét és használatát a turizmusban elsősorban kiegészítik, a turista tartózkodását teljesebbé tevő attrakció-elemként kell értelmeznünk.

A másik érdekes kérdés a turisztikai vonzer esetében, hogy honnan is tudható, hogy valóban vonzó-e az adott látványosság a turisták számára? Sok esetben nehéz (vagy külön kutatás nélkül lehetetlen) megállapítani, hányan látogatnak meg egy-egy látványosságot. Ezért is célszerű részben a meglévő statisztikákra támaszkodni (melyekből sajnos, nagyon kevés áll rendelkezésre), valamint az eddigi kutatások eredményeit felhasználni, illetve megvizsgálni azon utazási irodák, turisztikai szervezetek kínálatát, akik Kárpátaljára szerveznek utazásokat. Mindezen ismereteket felhasználva állapítható meg például, hogy a Kárpátalja látogató magyarság körében a két legfontosabb látóhely/vonzer /desztináció a Vereckei-hágó és a Munkácsi vár. Míg utóbbiról köztudott, hogy évente hányan látogatják meg, elsősorban a súlyát és jelentőségét csak a kutatások és a turisztikai szervezetek programjai bizonyítják egyértelműen.

A továbbiakban a fenti alapgondolatok mentén kerül bemutatásra Kárpátalja örökségturizmusának néhány fontosabb sajátossága, kitérve a várak, kastélyok, templomok, fatemplomok és történeti emlékhelyek rövid bemutatására.

Várak, kastélyok

Kárpátalja turizmusában a várak, kastélyok kiemelt szerepet töltenek be. A területen található várak, vármok és f úri kúriák jelzik, hogy a vidék a múltban fontos stratégiai jelentéssel bírt, mind védelmi, mind közéleti, politikai tekintetben.

A megyében idegenforgalmi szempontból két vár emelhet ki, a munkácsi és az ungvári, amelyek turisztikai értelemben fontos vonzer t, célterületet jelentenek a térségben. A *munkácsi vár* 282 ezer f nyi éves forgalmával Kárpátalja legnevezetesebb látnivalója (a megye 2017-es turisztikai forgalmát 1,9 millió f re becsülik), egyaránt jól ismert a belföldi és külföldi turisták körében. A történelem folyamán neve er teljesen összefonódott a Rákóczi-család és Zrínyi Ilona tetteivel, igaz az ukrán közönség, egykori védelmi rendszerére való hivatkozással els sorban „palánk”-várként ismeri. A hadászati, stratégiai funkciókon túl a 18-19. században börtönként is funkcionált (1800-1801 között itt raboskodott Kazinczy Ferenc), de a 20. század második felében m ködött benne mez gazdasági szakiskola is, mieltt az 1970-es évekt l turisztikai céllal kezdték el hasznosítani. A közelmúltban voltak olyan tervek, hogy a közeps várrészben (Rákóczi tér) „VIP”-szállodát alakítanának ki, de megfelelő pályázó híján ez a funkcióváltás, szerencsére, elmaradt. A munkácsi vár idegenforgalmi sikeréhez hozzájárult, hogy jó állapotban maradt fenn, továbbá, hogy napjainkban is több kiállításnak ad otthont, de a magyar turistákat els sorban az er s történelmi, érzelmi köt és motiválja a vár meglátogatásában.

Az *ungvári vár* Kárpátalja másik olyan védelmi objektuma, amely idegenforgalmi szempontból közkedvelt látnivaló. Éves forgalma 2017-ben 160 ezer f volt. Az eredeti hadászati funkció mellett (amely a 14. századot követ en a Drugeth-családnak köszönhet en épült ki) a 18. század második felét l görögkatolikus papi szeminárium is m ködött itt. A 20. század második felében ez az intézmény is turisztikai funkciót kapott, jelenleg falai között m ködik a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár. A vár és az egykori várkert területén kialakított skanzen turisztikailag jól kiegészíti egymást, és mindkett fokozza Ungvár idegenforgalmi vonzását (Deschmann A.; 1990, Befektetési ajánlatok katalógusa 2008-2009; Berghauer S., 2012).

A fent említett várakon kívül még több, eltér állapotban lévő vár és várom található Kárpátalján (nevickei, dolhai, huszti, szerednyei, nagyszőlősi, királyházi, kovászósi). Ezek közül a nevickei vár és a Dolhán található vár-

A beregvári Schönborn-kastély (Fotó: Berghauer S.)

A nagyszőlősi Perényi-kastély (Fotó: Berghauer S.)

kastély az, amelyeknek jelentősebb része fennmaradt, és időről időre felmerül felújításuk, helyreállításuk gondolata. A várakon kívül a vidéken közel tucatnyi kastély, kúria is található, ezek többsége Kárpátalja síkvidéki részén helyezkedik el. Közülük a jelentősebbek (a teljesség igénye nélkül): a nagyszőlősi Perényi-kastély, a beregvári Schönborn-kastély, a munkácsi Rákóczi-kastély, a beregszentmiklósi Telegdy-Rákóczi-várkastély, a beregszászi Bethlen-Rákóczi-kastély és a Schönborn-vadászkastély. E reprezentatív épületeknek csak kisebb részét hasznosítják idegenforgalmi célokra. Például, a beregszászi Bethlen-Rákóczi-kastély egy részében múzeum, a beregvári Schönborn-kastélyban a Kárpáti szanatórium adminisztratív része működik, a legtöbb kastély és kúria ugyanakkor vagy funkció nélkül áll, vagy teljesen más szerepet tölt be (a nagyszőlősi Perényi-kastély például jelenleg a helyi tanügyi hivatal épülete).

Pozitív példaként említhetjük meg a beregszentmiklósi Telegdy-Rákóczi-várkastélyt és a beregardói Perényi-kastélyt érint fejlesztéseket. Elbirtoklásán megindultak a helyreállítási munkálatok, és napjainkban idegenvezetett időszakos kiállítások megtekintésére is lehetőség van. Az évtizedeken keresztül csak pusztuló beregardói Perényi-kastély jelenleg felújítás alatt áll, falai között kulturális központ és kiállító terem megköltetését tervezik (Horváth Z. - Kovács S., 2002; Berghauer S. - Fodor Gy., 2014).

Templomok és fatemplomok

Míg a fentiekben tárgyalt várak, kastélyok, kúriák a terület stratégiai, hadászati, társadalmi státuszát hangsúlyozzák, addig a változatos szakrális építészeti emlékei a kulturális és vallási sokszínűség bizonyítékai. A templomok, fatemplomok területi elhelyezkedése szoros összefüggést mutat a terület benépesülési folyamataival, valamint vallási és etnikai térszerkezetével is.

Kárpátalja emberek által legkorábban hasznosítás alá vont síkvidéki részein helyezkednek el a legidősebb, eredetileg katolikusnak épített templomok. Ezek zöme román stílusjegyeket viselt, de az idő múlásával többségüket átépítették, és más felekezetek kezdtek el használni ezeket - általában a reformátusok (pl. Palágykomoróc, Beregdéda, Jánosi). Sajátos színfoltot képez a román kori templomok között a ma görögkatolikus templomként működő, gerényi rotunda (körtemplom). A rotunda szentélye hatszögletes félköríves kiképzésű, mely építészeti megoldás és a falait díszítő 14. századi freskók ritkaságnak számítanak. A gerényi rotundán kívül az egész Kárpát-medencében csupán két hasonló körtemplomot ismerünk.

A gótikus templomok sorából méretük és kivitelezésük sajátosságai alapján kiemelhetjük a beregszászi és a nagyszőlősi katolikus templomokat, melyek egyben tükrözik településeik korabeli fontosságát, státuszát is. Érdekes színfoltot képeznek a vidék gótikus templomai között a református templomok. Jól ismertek és igen látogatottak a huszti és a viski festett mennyezetű templomok, valamint a técsői és a csefalvai festett kazettás mennyezetű templomok.

A megye hegyvidéki területén él ruszin lakosságtól egyedi, autentikus templomokat „örökölt” a térség. A ruszin néprajzi csoportok alapján (lemkói, bojkói, hucul és dolisnyák) csoportosítható templomok, mind az anyaghasználatot, mind arcukat tekintve jelentősen eltérnek a korábban tárgyaltaktól, hiszen teljes egészében fából, sajátos stílusjegyeket viselve készültek. A fatemplomok egyediségét jelzi, hogy két kárpátaljai (a kőrösmézsi és az uzsoki) és hat nyugat-ukrajnai fatemplom 2013-ban felkerült az UNESCO örökség-

védelmi listájára. A két említett fatemplom mellett a megyében még hozzávetőleg 60 hasonló érték rejtezik. (Horváth Z. - Kovács S., 2002; Berghauer S., 2012; Berghauer S. - Fodor Gy., 2015).

Történeti emlékhelyek

A mai Kárpátalja területén több, történelmi szempontból meghatározó esemény is zajlott. Nem véletlen tehát, hogy a területen számos történelmi emlékhelyet találunk. Ezek többsége identitásformáló, és általában egy-egy nemzetet szólít meg. Esetünkben elsősorban a magyar vonatkozású emlékhelyek a relevánsak, melyek a fenti oknál fogva (is) fontos részét képezik a megye idegenforgalmának, hiszen némely közülük kiemelt vonzer is egyben.

A kiemelték közé tartoznak a honfoglalás idszakának történelmi emlékhelyei. Közöttük a legfontosabb a Vereckei millecentenáriumi emlékmű, de ide sorolhatjuk a Tiszacsomai honfoglalás kori emlékparkot és a Munkács mellett található Feszty panoráma-kilátót is. Nagy „kultusza” van Kárpátalján a Rákóczi-eseményeknek, ami nem véletlen, hiszen a Rákóczi család közel 170 települést birtokolt a vidéken. A Rákóczi-szabadságharc több fontos eseménye (pl. zászlóbontás Mezvárián, országgyűlés Salánkon) köthet, illetve helyszíne (II. Rákóczi Ferenc visszatérésének helyszínei, győztes csata Tiszaújvárosnál és a turulmadaras emlékmű) található Kárpátalján. A magyarság szempontjából viharosra sikeredett 20. század emlékhelyei is fontosak: a Szolymai emlékpark, Szelmenc, a kettészakított falu, az első és második világháború helyszínei stb. Utóbbiak sorából kiemelhetjük az Árpád-vonal bunkerrendszerét Felsőgerebennél, amely az elmúlt 6-7 évben vált a turisztikai kereslet-kínálat szerves részévé, és ma már évente közel 6-7000 látogatót fogad. E helyszínt illetve a történelmi emlékhelyek turisztikai jelentőségét kifejezetten nehéz megbecsülni, és mivel hivatalos látogatási adatok nincsenek, közülük csak az utazásszervezőknél szerzett tapasztalatok alapján emelhetjük ki a fontosabbakat.

Összefoglalás

A tanulmányban vázolt örökségturizmus egyre jelentősebb, már-már központi szerepet tölt be Kárpátalja idegenforgalmában. Az említett és kiemelt vonzer mellett számos olyan érték található a területen, amelyek ismerete és felkarolása fontos lenne. A leírások alapján két fontos következtetés kívánkozik kiemelésre:

- egyrészt, hogy a változatosság és a sokszínűség fontos eleme a vidék turizmusának. Ugyanakkor a megye idegenforgalmát elemezve gyakran elhangzik, hogy a meglévő adottságok nincsenek megfelelően kihasználva, és ennek következményeként a jelenlegi kínálat csak rövidtávon tudja lekötöni a területre látogató turistákat, a meglévő turisztikai kínálat bővítésre szorul. Szükséges tehát értékeink megfelelő feltárása, több szempontú rendszerezése és bevezetése a köztudatba, ezek tudatos „egybegyűrése”, valamint új kínálati elemek kidolgozása.

- másrészt, az örökségturizmus elemei esetünkben fontos identitásformáló, illetve a helyi közösség fennmaradását elősegítő elemként is működhetnek, mint ahogy azt a történelmi emlékhelyeknél is hangsúlyoztuk. Terjedelmi korlátok miatt ugyan részletesebben nem tárgyaltuk, de a kárpátaljai magyarság körében feltárt és részben élő hagyományok, építészeti, kulturális sajátosságok ma még nem valós, helyi értékükön kezelt örökség-elemeket képeznek a turizmusban. Egy-egy mesterség, hagyomány vagy a Rákóczi-kultusz köré épített útvonal, fesztivál turisztikai szempontból is fontos lehet. Beépíthető egy átlagos Kárpátaljára látogató csoport programjába, de akár oktatási, honismereti céllal is jól alkalmazható. Az ezek háttérében működő érzelmi motivációk a Vereckei emlékműnél is tapasztalt, hosszabb távon ható erőként segíthetik elő a megye turizmusának fejlődését. Hasonlóan fontos, hogy az említett örökségturisztikai elemeket felkarolva egyúttal lehetőségek kínálkoznak a helyi magyar közösség lelki és anyagi megerősítésére is.

Irodalomjegyzék

- Berghauer S.: Turizmus. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Budapest, 2009. IX. fejezet (pp. 337-353.)
- Berghauer S.: A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében), Phd-értekezés, Pécs, 2012.
- S. Berghauer - Gy. Fodor: Touristic Heritage in Little-Europe. Preliminary Research of Heritage Tourism in Transcarpatina. HUSKROUA/1101/067 - „Touristic Heritage in Little-Europe”, 2014. (p. 53)
- S. Berghauer - Gy. Fodor: Tourist Demand and Supply in Transcarpatina. - - - - - . 2015. (p. 10-15.)
- Berki Zoltán: Az örökségturizmus szerepe és fejlesztési lehetőségei Pécs idegenforgalmában. In: Turizmus Bulletin 2004/1 (pp 41-49.)

- Deschmann A.: Kárpátalja m emlékei. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 1990. (p. 230)**
- Horváth Zoltán Gy. - Kovács S.: Kárpátalja kincsei. Masszi Kiadó / Romantika Kiadó, Budapest, 2002. (p. 312)**
- Michalkó G.: A turizmuselmélet alapjai. Turizmus Akadémia I., Székesfehérvár 2004. (p. 224)**
- Molnár J.: Vallási megoszlás. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Budapest, 2009. (pp. 207-209.)**
- Terestyényi E.: A modern turizmus terminológiája. Vizsgálat angol és magyar nyelv korpusz alapján. Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Doktori (PhD) értekezés. Veszprém, 2011.**
- Befektetési ajánlatok katalógusa 2008-2009 [2008-2009].**

(. 331)